

Steunprogramma's van de Europese Unie voor het MKB / de KMO

**Een overzicht van de belangrijkste
financieringsmogelijkheden voor het MKB / de KMO in
Europa**

Januari 2012

Inleiding

De Europese Unie verschaft **steun aan het Midden- en Kleinbedrijf (MKB) of de Kleine of Middelgrote Onderneming (KMO)* in Europa**. Deze steun is beschikbaar in **verschillende vormen** zoals subsidies, leningen en in sommige gevallen waarborgen. Financiering kan rechtstreeks worden aangevraagd of via programma's die op nationaal of regionaal niveau beheerd worden, zoals de structuurfondsen van de Europese Unie. Het MKB kan ook genieten van een reeks niet-financiële ondersteuningsmaatregelen in de vorm van programma's en ondersteunende diensten voor ondernemingen.

Deze gids tracht de Europese financieringsprogramma's voor te stellen die beschikbaar zijn voor het MKB en bevat beknopte informatie hierover en de belangrijkste websites voor ieder programma. Houdt u er rekening mee dat deze gids niet volledig is.

De ondersteuningsplannen zijn verdeeld in de volgende **vier categorieën**:

1. Financieringsmogelijkheden per thema

Dit type van financiering is vooral thematisch met specifieke doelstellingen - milieu, onderzoek, onderwijs - ontwikkeld en toegepast door verschillende Departementen van de Europese Commissie. Het MKB of andere organisaties kunnen gewoonlijk rechtstreeks een aanvraag voor de programma's indienen, meestal op voorwaarde dat ze projecten voorleggen die duurzaam zijn, een meerwaarde bieden en transnationaal zijn. Afhankelijk van het programma kunnen aanvragers ook industriële groeperingen, ondernemersverenigingen, instellingen en/of adviseurs voor de ondersteuning van ondernemingen opnemen.

Medefinanciering is de algemene regel: de steun van de Europese Unie bestaat meestal uit subsidies die slechts een gedeelte van de kosten van een project dekken.

2. Structuurfondsen

De structuurfondsen (het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling [EFRO] en het Europees Sociaal Fonds [ESF]) zijn de belangrijkste EU-financieringsinstrumenten voor het MKB en omvatten verschillende thematische programma's en communautaire initiatieven die in de regio's worden uitgevoerd. De begunstigden van de structuurfondsen krijgen een rechtstreekse bijdrage om hun projecten te financieren.

Houdt u er rekening mee dat de programma's worden beheerd en de projecten worden geselecteerd op nationaal en regionaal niveau.

3. Financiële instrumenten

De meeste financiële instrumenten zijn enkel indirect beschikbaar, via nationale financiële tussenpersonen. Veel van deze instrumenten worden beheerd door het Europees Investeringsfonds.

* Voor de eenvoud zal in deze tekst enkel de afkorting 'MKB' gebruikt worden en niet de in België gebruikte afkorting 'KMO'.

4. Steun voor de internationalisering van het MKB

Deze steun bestaat meestal uit steun aan intermediaire organisaties en/of openbare instellingen die werkzaam zijn op het gebied van internationalisatie, om het MKB te helpen toegang te krijgen tot markten buiten de EU.

5. Waar kan ik plaatselijk hulp krijgen?

Informatie over het Enterprise Europe Network, het grootste Europese netwerk op het gebied van bedrijfsondersteuning en innovatie en levert geïntegreerde diensten van hoge kwaliteit voor hulp aan het MKB., die ondernemingen in de lidstaten ondersteuning bieden.

= Meer informatie

1. Financieringsmogelijkheden

Milieu, energie en transport

✓ LIFE +

Dit programma bestaat uit drie onderdelen:

- Natuur en Biodiversiteit
- Milieubeleid en Governance
- Informatie en Communicatie

Het voorziene budget voor LIFE+ is 2,1 miljard euro voor de periode 2007-2013. het MKB kan LIFE+ subsidies krijgen, zowel van het gedeelte dat centraal wordt beheerd door de Europese Commissie als van het gedeelte dat door nationale instellingen wordt beheerd.

Verdere gegevens: <http://ec.europa.eu/environment/life/funding/lifepius.htm>

Voor andere financieringsbronnen die verband houden met milieu, zie de website van het Directoraat-Generaal Milieu. http://ec.europa.eu/environment/funding/intro_en.htm

✓ Kaderprogramma voor Innovatie en Concurrentievermogen (CIP)

Het “Kaderprogramma voor concurrentievermogen en innovatie” (KCI) is een coherent en geïntegreerd antwoord op de doelstellingen van de vernieuwde Lissabon-strategie voor groei en werkgelegenheid. Het programma loopt van 2007 tot 2013 en heeft een budget van ongeveer 3,6 miljard euro.

Met betrekking tot milieu- en energiekwesties omvat het KCI:

a) een Programma voor Ondernemerschap en Innovatie (Entrepreneurship and Innovation Programme EIP) met een gedeelte voor de ecologische vernieuwing, waaraan ongeveer 430 miljoen euro werd toegewezen. Het doel is gebruik te maken van alle mogelijke milieutechnologieën om het milieu te beschermen en tegelijkertijd bij te dragen aan het concurrentievermogen en de economische groei.

b) een programma Intelligente Energie voor Europa (Intelligent Energy Europe IEE) waaraan ongeveer 727 miljoen euro werd toegekend. Het programma Intelligente Energie voor Europa omvat acties om het begrip voor en de vraag naar energie-efficiëntie te verhogen, om duurzame energiebronnen en energiediversificatie te bevorderen, en om de diversificatie van brandstoffen en energie-efficiëntie in het vervoer te stimuleren.

c) een programma ter ondersteuning van informatie en communicatie technologieën (Information and Communication Technologies Policy Support Programme ICT-PSP), waaraan ongeveer 730 miljoen Euro werd toegewezen. Financiële ondersteuning gaat hoofdzakelijk naar piloot toepassingen waarbij zowel publieke als private organisaties betrokken zijn. De bedoeling is

innovatie en competitiviteit te stimuleren in onze bedrijven door beter gebruik te maken van ICT, energie-efficiëntie en slimme mobiliteit.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/cip/index_en.htm

✓ **Marco Polo II (2007-2013)**

Het Marco Polo-programma is erop gericht de opstopping van de wegen te verminderen, de milieuprestaties van het vrachtvervoersysteem binnen de Gemeenschap te verbeteren en de intermodaliteit te versterken. Hierdoor draagt het programma bij tot een efficiënt en duurzaam transportsysteem. Om deze doelstellingen te halen, steunt het programma acties binnen het vrachtvervoer, de logistiek en andere relevante sectoren, met inbegrip van snelwegen op zee en verkeersvermijdingsacties. Het programma heeft een budget van 400 miljoen euro voor de periode 2007-2013.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/transport/marcopolo/index_en.htm

Op de website van het Directoraten-Generaal Energie en Mobiliteit en vervoer meer informatie over het Europese energie- en transportbeleid te vinden.

http://ec.europa.eu/dgs/energy/index_en.htm

http://ec.europa.eu/dgs/transport/index_en.htm

Innovatie en Onderzoek

✓ Het zevende Kaderprogramma voor Onderzoek en Technologische Ontwikkeling (2007-2013)

Het zevende Kaderprogramma voor onderzoek en technologische ontwikkeling (KP7) besteedt bijzondere aandacht aan het MKB door de verschillende programma's: "Samenwerking" (ongeveer 32,3 miljard euro), "Ideeën" (ongeveer 7,5 miljard euro), "Mensen" (ongeveer 4,7 miljard euro) en "Capaciteiten" (ongeveer 4,3 miljard euro).

De deelname van het MKB aan het programma "Samenwerking" bevorderen	Het MKB wordt actief aangemoedigd om aan alle onderzoeksacties deel te nemen. De betrokkenheid van het MKB in Joint Technology Initiatives (JTI's) wordt ook aangemoedigd wanneer een dergelijke actie als gepast wordt beschouwd.
Het programma "Ideeën" staat open voor het MKB.	Net zoals iedere andere organisatie kunnen onderzoeksteams van het MKB ook meedingen op grond van uitmuntendheid.
Het menselijke potentieel binnen onderzoek en technologie in het programma "Mensen"	Er wordt meer aandacht besteed aan het bevorderen van een sterkere deelname van het MKB aan "Partnerschapsprojecten Industrie-Academia" ("Industry-academia partnerships and pathways")
"Onderzoek ten behoeve van het MKB" in het programma "Capaciteiten"	"Onderzoek ten behoeve van het MKB" streeft ernaar de innovatiecapaciteiten van het Europese MKB en zijn bijdrage tot de ontwikkeling van nieuwe producten en markten die op technologie gebaseerd zijn te versterken. Het indicatieve budget voor specifieke MKB-acties bedraagt ongeveer 1,3 miljard euro.

Verdere gegevens: http://cordis.europa.eu/fp7/home_en.html

U kunt de website van het Directoraat-Generaal Onderzoek en Ontwikkeling raadplegen voor meer informatie over het Europese beleid rond onderzoek en ontwikkeling.

http://ec.europa.eu/research/index_nl.cfm

CORDIS, de Informatiedienst voor communautair onderzoek en ontwikkeling:

<http://cordis.europa.eu>

MKB-Techweb: Dit is het onderzoekspitaal voor het MKB van de Europese Commissie, waar informatie en middelen worden gegeven voor technologisch georiënteerde MKB-ondernemingen

die een aanvraag willen indienen voor onderzoeksfinanciering door het 7e Kaderprogramma voor onderzoek van de Europese Unie:

http://ec.europa.eu/research/sme-techweb/index_en.cfm.

Een informatiedienst voor advies op maat van het Directoraat-Generaal Onderzoek en Ontwikkeling: <http://ec.europa.eu/research/index.cfm?pg=enquiries>

Een lijst van **Nationale Contactpunten voor het MKB** (NCP's) voor het zevende kaderprogramma is beschikbaar op de CORDIS-website. De Europese Commissie helpt dit netwerk om praktische informatie, hulp en trainingen aan potentiële deelnemers en leveranciers te verschaffen.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/research/sme-techweb/index_en.cfm?pg=support

✓ **Kaderprogramma voor Concurrentievermogen en Innovatie (KCI)**

Het "Kaderprogramma voor Concurrentievermogen en Innovatie" (KCI) is een coherent en geïntegreerd antwoord op de doelstellingen van de vernieuwde Lissabon-strategie voor groei en werkgelegenheid. Het programma loopt van 2007 tot 2013 en heeft een budget van ongeveer 3,6 miljard euro.

Wat innovatie- en informatietechnologieën betreft, bestaat het KCI uit twee hoofdonderdelen:

a) het Programma voor Ondernemerschap en Innovatie (EIP) is erop gericht de omstandigheden voor innovatie te verbeteren, zoals de uitwisseling van beste praktijken tussen lidstaten en acties om vernieuwing in ondernemingen te versterken, aan te moedigen en te steunen. Het programma steunt acties die sectorspecifieke innovatie, clusters, publiek-private samenwerking op innovatiegebied en de toepassing van innovatiebeheer aanmoedigen.

b) het Programma ter ondersteuning van het ICT-beleid waaraan ongeveer 728 miljoen euro werd toegewezen. Het ICT-programma streeft ernaar de toepassing van elektronische netwerken en diensten, media-inhoud en digitale technologieën bij de nieuwe convergerende markten aan te moedigen. Het programma ondersteunt ook de modernisering van de diensten van de openbare sector waardoor de productiviteit zal stijgen en de diensten zullen verbeteren.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/cip/index_en.htm

Voor informatie over andere programma's en initiatieven die bijdragen tot de ontwikkeling van de informatiemaatschappij, kunt u de website van het Directoraat-Generaal voor de Informatiemaatschappij raadplegen: http://ec.europa.eu/information_society/index_en.htm

✓ **EUREKA – Een netwerk voor marktgericht Onderzoek en Ontwikkeling (Research and Development, R&D)**

Eureka is een pan-Europees netwerk voor marktgerichte, industriële organisaties die actief zijn op het gebied van R&D. Het netwerk stimuleert het concurrentievermogen van Europese ondernemingen door in 36 landen links en netwerken op het gebied van innovatie tot stand te brengen. EUREKA biedt projectpartners een snelle toegang aan tot een overvloed aan kennis, vaardigheden en knowhow in Europa. Daarnaast vergemakkelijkt het netwerk de toegang tot de nationale publieke en private financieringsplannen.

Verdere gegevens: <http://www.eurekanetwork.org/>

Bovendien biedt Eurostars financiering aan op maat van kleine ondernemingen en ondersteunt het hun deelname aan internationale projecten op het gebied van onderzoek en innovatie.

Verdere gegevens: <http://www.eurostars-eureka.eu/home.do>

Onderwijs en training

✓ Geïntegreerd Actieprogramma voor Levenslang Leren

Het Geïntegreerde Actieprogramma voor Levenslang Leren voor de periode 2007-2013 omvat vier specifieke programma's: COMENIUS voor algemene onderwijsactiviteiten in scholen, inclusief de middelbare school; ERASMUS voor hoger onderwijs en voortgezette beroepsopleidingen op hoger onderwijsniveau; LEONARDO DA VINCI voor alle andere aspecten van beroepsonderwijs en beroepsopleidingen; en GRUNDTVIG voor het volwassenenonderwijs. Het LEONARDO DA VINCI programma is van rechtstreeks belang voor ondernemingen, aangezien het de innovatieve transnationale initiatieven ter bevordering van kennis, vaardigheden en bekwaamheden ondersteunt die noodzakelijk zijn voor een succesvolle integratie in het beroepsleven en een actief burgerschap.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-programme/doc78_en.htm

✓ Erasmus voor jonge ondernemers

Dit programma is een proefproject dat de EU in 2009 initieerde. Het voorziet in praktische en financiële ondersteuning voor nieuwe ondernemers die gedurende een bepaalde periode actief willen zijn in een onderneming in een ander EU-land en willen leren van ervaren ondernemers. De doelstellingen omvatten het uitwisselen van ideeën, ervaring en informatie tussen ondernemers, om de toegangsmogelijkheden tot markten te vergroten en om potentiële partners voor nieuwe ondernemingen in andere EU-landen te identificeren. Het programma wordt medegefinancierd door de EU met een budget van 4,3 miljoen euro en dekt de reis- en verblijfskosten tijdens het verblijf.

Verdere gegevens: <http://www.erasmus-entrepreneurs.eu/index.php?lan=nl>
<http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/supportmeasures/erasmus/index.htm>

Er zijn eveneens mogelijkheden voor opleiding en training in niet EU-landen. Zie hiervoor het hoofdstuk betreffende internationalisatie van MKB.

Cultuur en media

✓ CULTUUR 2007-2013

Het programma CULTUUR 2007-2013 verschaft subsidies aan culturele samenwerkingsprojecten in alle artistieke en culturele sectoren (uitvoerende kunsten, beeldende kunsten, literatuur, cultureel erfgoed, geschiedenis, etc.). Het heeft een budget van 400 miljoen euro voor projecten en initiatieven die op feestelijke wijze aandacht schenken aan de culturele diversiteit en het gezamenlijk cultureel erfgoed door het ontwikkelen van grensoverschrijdende samenwerking tussen culturele ondernemers en instellingen. Het programma heeft drie belangrijke doelstellingen: het stimuleren van grensoverschrijdende mobiliteit van degenen die in de culturele sector werken; het aanmoedigen van transnationale circulatie van culturele en artistieke uitingen; en het bevorderen van de interculturele dialoog.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/culture/our-programmes-and-actions/doc411_en.htm

De pagina met de “Financieringsprogramma’s” op de website van het Directoraat-Generaal Onderwijs en Cultuur biedt een overzicht van alle huidige uitnodigingen tot het indienen van projectvoorstellen.

http://ec.europa.eu/education/programmes/calls/callg_en.html

✓ MEDIA 2007-2013

Dit programma heeft een budget van 755 miljoen euro voor de periode 2007-2013 en behandelt de vorming van mediaprofessionals, de ontwikkeling van productieprojecten en productiemaatschappijen, de distributie en promotie van cinematografische werken en audiovisuele programma’s en de steun voor cinematografische festivals. Het verschaft subsidies aan MKB-ondernemingen die op deze gebieden actief zijn.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/information_society/media/index_en.htm

Zei eveneens mogelijkheden voor financiering van culturele projecten in andere EU initiatieven s: http://ec.europa.eu/culture/eu-funding/doc2886_en.htm

De “Funding opportunities” pagina op de website van het Directoraat-Generaal voor Onderwijs en Cultuur biedt een overzicht van alle oproepen tot voorstellen met betrekking tot cultuur:

http://ec.europa.eu/culture/calls-for-proposals/call3016_en.htm

2. Structuurfondsen

Structuurfondsen zijn bedoeld om de ongelijkheid op het vlak van de ontwikkeling van regio's te helpen verminderen en om de economische en sociale samenhang binnen de Europese Unie te bevorderen. Daarom is de Europese Commissie medefinancierder van regionale projecten in de lidstaten. Het is echter belangrijk om nadruk te leggen op het feit dat rechtstreekse hulp aan het MKB om hun investeringen mee te financieren enkel mogelijk is in de economisch minder ontwikkelde regio's (de zogenaamde "convergentieregio's"). In andere regio's werd er voorrang gegeven aan acties die een hoog hefboomeffect hebben (bijv. ondernemerschapstraining, ondersteunende diensten, starterscentra, mechanismen voor de overdracht van technologie, netwerken, etc.), in tegenstelling tot rechtstreekse hulp aan individuele MKB's.

Houdt u er rekening mee dat de programma's worden beheerd en de projecten worden geselecteerd op een nationaal en/of regionaal niveau.

Voor de periode 2007-2013 zijn de strategie en de middelen voor het cohesiebeleid (het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling [EFRO], het Europees Sociaal Fonds [ESF] en het Europese Cohesiefonds) verdeeld in drie prioritaire doelstellingen, waarvoor in totaal 347,41 miljard euro wordt uitgetrokken:

- Convergentie: het tempo van de economische convergentie in de minder ontwikkelde regio's opvoeren (81,54% van de begroting);
- Regionaal concurrentievermogen en werkgelegenheid: het concurrentievermogen en de aantrekkingskracht van de regio's vergroten en werknemers en bedrijven helpen zich aan te passen aan economische veranderingen (15,94% van de begroting);
- Europese territoriale samenwerking: grensoverschrijdende, transnationale en interregionale samenwerking (2,52% van de begroting).

✓ Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling

Het EFRO is het grootste EU-financieringsinstrument voor het MKB. Het is erop gericht de verschillen in ontwikkeling tussen de regio's tegen te gaan en de sociale en economische cohesie in de Europese Unie te versterken. Om het starten van kleine en middelgrote bedrijven en het concurrentievermogen van het MKB te ondersteunen, cofinanciert het EFRO activiteiten op uiteenlopende gebieden:

1. ondernemerschap, innovatie en concurrentievermogen in het MKB (bijvoorbeeld mentorprogramma's voor ondernemers, innovatieve technologieën en managementsystemen in het MKB, milieu-innovatie, beter gebruik van ICT);
2. verbetering van het regionale en lokale klimaat voor het MKB (bijvoorbeeld toegang tot kapitaal voor het MKB in de start- en groeifase, bedrijfsinfrastructuur en ondersteunende diensten voor het MKB, regionaal en lokaal OTO en innovatiecapaciteiten, samenwerking tussen bedrijven);
3. interregionale en grensoverschrijdende samenwerking tussen kleine en middelgrote bedrijven;
4. investeringen in personeel (met financiering van het Europees Sociaal Fonds).

In tegenstelling tot veel andere EU-financieringsbronnen worden de EFRO-programma's niet rechtstreeks door de Commissie beheerd, maar door de nationale en regionale autoriteiten. Zij zijn ook de contactpunten voor financieringsaanvragen en projectselectie.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/feder/index_nl.htm

De website van het Directoraat-Generaal voor Regionaal Beleid verschaft informatie over de acties van de Europese Unie ter ondersteuning van de regionale ontwikkeling:

http://ec.europa.eu/regional_policy/index_en.htm

Dit omvat:

- een lijst van de beheersautoriteiten van structuurfondsen in iedere regio:

http://ec.europa.eu/regional_policy/manage/authority/authority_en.cfm en

- een samenvatting van de programma's die in iedere regio beschikbaar zijn:

http://ec.europa.eu/regional_policy/country/prordn/index_en.cfm

✓ Europees Sociaal Fonds

Voor de periode 2007-2013 verschaft het Europees Sociaal Fonds steun voor het anticiperen op en het beheren van economische en sociale veranderingen, met een aantal mogelijkheden voor het steunen van het MKB. De vier kerngebieden voor acties onder de doelstelling "Regionaal concurrentievermogen en werkgelegenheid" zijn:

1. het aanpassingsvermogen van werknemers en ondernemingen verhogen;
2. de toegang tot werkgelegenheid en de deelname aan de arbeidsmarkt verhogen;
3. de sociale inclusie versterken door discriminatie te bestrijden en de toegang tot de arbeidsmarkt te vergemakkelijken voor gehandicapten;
4. partnerschappen stimuleren voor hervormingen op het vlak van werkgelegenheid en inclusie.

In de minst welvarende regio's concentreert het fonds zich op het stimuleren van structurele aanpassingen, groei en het creëren van banen. Krachtens de "Convergentiedoelstelling" ondersteunt het ESF hiertoe ook:

1. inspanningen om de investeringen in menselijk kapitaal uit te breiden en te verbeteren, in het bijzonder door de onderwijs- en opleidingssystemen te verbeteren;
2. acties die erop gericht zijn de institutionele capaciteit en de doeltreffendheid van openbare administraties te ontwikkelen, op een nationaal, regionaal en lokaal niveau.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/employment_social/esf

✓ Het Fonds voor Plattelandsontwikkeling

Voor de periode 2007-2013 richt het Fonds voor Plattelandsontwikkeling zich op drie thematische assen: het verbeteren van het concurrentievermogen van de land- en de bosbouwsector, het milieu en platteland en de levenskwaliteit en diversificatie van de economie op het platteland. Een vierde as biedt ook mogelijkheden voor een plaatselijke “bottom-up”-aanpak van de plattelandsontwikkeling.

Voor iedere reeks prioriteiten bereiden de lidstaten nationale strategieën voor plattelandsontwikkeling voor op basis van de volgende zes communautaire strategische richtsnoeren:

1. het verbeteren van het concurrentievermogen van de land- en bosbouwsectoren;
2. het verbeteren van het milieu en het platteland;
3. het verbeteren van de levenskwaliteit op het platteland en het bevorderen van diversificatie;
4. het ontwikkelen van de plaatselijke capaciteit voor werkgelegenheid en diversificatie;
5. het omzetten van prioriteiten in programma's;
6. complementariteit van de communautaire instrumenten.

Verdere gegevens: http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_nl.htm

Gezamenlijke initiatieven van de Europese Commissie en het Europese Investeringsfonds JEREMIE en JASMINE worden besproken in het volgende hoofdstuk 'Financial instruments'

3. Financiële instrumenten

Let wel: deze programma's verschaffen geen rechtstreekse financiering aan het MKB, maar worden gewoonlijk verwerkt door financiële intermediairs zoals banken, kredietinstellingen of investeringsfondsen. Het doel van deze programma's is het beschikbare kredietvolume voor het MKB te verhogen en deze intermediairs aan te moedigen hun leencapaciteit voor het MKB uit te breiden.

✓ Kaderprogramma voor Concurrentievermogen en Innovatie (KCI)

Krachtens het Kaderprogramma voor Concurrentievermogen en Innovatie (KCI) werd er 1130 miljoen euro toegekend voor **financiële instrumenten** voor de periode 2007-2013. Deze instrumenten worden volgens drie programma's georganiseerd, die voor de Europese Commissie worden beheerd door het Europees Investeringsfonds (EIF):

1. De faciliteit voor snelgroeiende en innovatieve MKB's (FSIM) streeft ernaar het aanbod van startkapitaal voor innovatieve MKB's te verhogen, zowel in de beginfase (FSIM1) als in de uitbreidingsfase (FSIM2). FSIM deelt de risico's en de beloningen met private equity investeerders en verschaft een belangrijk hefboomeffect voor het aanbod van startkapitaal voor innovatieve ondernemingen.
2. De garantiefaciliteit voor het MKB verschaft bijkomende waarborgen voor garantiestelsels, om het aanbod te vergroten van kapitaal voor het MKB om tekorten te financieren. Deze garantiefaciliteit is gericht op het behandelen van marktstoringen op vier gebieden:
 - (i) toegang tot leningen (of vervangende leningen zoals leasing) voor MKB's met groeimogelijkheden;
 - (ii) verschaffing van microkredieten;
 - (iii) toegang tot aandelenkapitaal of quasi-aandelenkapitaal;
 - (iv) securisatie
3. Een instrument ter versterking van de capaciteiten (Capacity Building Scheme) ondersteunt de capaciteit van financiële intermediairs in sommige lidstaten.

Verdere gegevens:

http://ec.europa.eu/cip/index_en.htm

http://ec.europa.eu/enterprise/policies/finance/cip-financial-instruments/index_en.htm

<http://eif.europa.eu>

Om na te gaan of een klein of middelgroot bedrijf in aanmerking komt voor een lening, of om CIP-financiering in uw land te vinden, zie <http://access2finance.eu>

✓ **Gezamenlijke Europese middelen voor kleine en middelgrote ondernemingen (JEREMIE)**

JEREMIE is een initiatief van de Europese Commissie en het Europees Investeringsfonds samen met de Europese Investeringsbank. Het heeft tot doel de financieringsmogelijkheden voor kleine tot middelgrote bedrijven, en met name de verstrekking van microkredieten, financiering of garanties in de vorm van risicokapitaal en andere innovatieve financieringsvormen, te verbeteren. De nadruk ligt daarbij op steun voor startende ondernemers, technologieoverdracht, technologie- en innovatiefondsen en microkredieten. JEREMIE wordt als geïntegreerd onderdeel van de programma's van het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling beheerd en de projecten worden op het relevante nationale en regionale niveau geselecteerd.

Houd er alstublieft rekening mee dat dit programma wordt beheerd en dat de projecten worden geselecteerd op nationaal en/of regionaal niveau.

Verdere gegevens:

<http://eif.europa.eu/jeremie/>

http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/2007/jji/jeremie_en.htm

Om financiering aan te vragen, contacteer de nationale/regionale beheersinstanties die u meer informatie zullen geven over het verkrijgen van financiering via het JEREMIE initiatief:

http://ec.europa.eu/regional_policy/manage/authority/authority_nl.cfm

✓ **Gezamenlijk initiatief ter ondersteuning van instellingen voor microfinanciering in Europa – JASMINE**

JASMINE is een gezamenlijk initiatief van de Europese Commissie en het Europees Investeringsfonds samen met de Europese Investeringsbank. Het is een aanvulling op het JEREMIE-initiatief. Het doel is om door middel van twee belangrijke acties het aanbod van microkredieten te ontwikkelen: door technische ondersteuning te verlenen aan instellingen voor microfinanciering zodat ze geloofwaardige financiële intermediairs worden en ze gemakkelijker kapitaal kunnen vergaren; en door het financieren van activiteiten van niet-bancaire financiële instellingen om hun de mogelijkheid te geven een groter aantal leningen af te sluiten. Het doel van het programma is het verbeteren van de toegang tot financiën voor kleine bedrijven, werkelozen of mensen die momenteel niet werken en graag zelfstandig ondernemer willen worden, maar geen toegang hebben tot traditionele bancaire diensten. Dit programma is in 2008 van start gegaan met een driejarige proeffase, met een beginkapitaal van 50 miljoen euro.

Verdere gegevens:

<http://eif.europa.eu/jasmine/activity/index.htm>

http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/2007/jji/micro_en.htm

✓ De eigen investeringen van het Europees Investeringsfonds (EIF)

De activiteit van het EIF is gebaseerd op twee instrumenten:

- De **durfkapitaalinstrumenten** van het EIF bestaan uit kapitaalinvesteringen in durfkapitaalfondsen en starterscentra die het MKB ondersteunen, in het bijzonder de pas opgerichte MKB's die zich op technologie richten.
- De **garantie-instrumenten** van het EIF bestaan uit het verschaffen van waarborgen aan financiële instellingen die de kredieten aan het MKB dekken.

Verdere gegevens:

<http://eif.europa.eu>

http://www.eif.org/EIF_for/sme_finance/index.htm

✓ Leningen van de Europese Investeringsbank (EIB)

Deze leningen worden verstrekt via intermediairs zoals commerciële banken. Ze zijn gericht op materiële of immateriële investeringen van MKB-ondernemingen. EIB-leningen kunnen MKB-ondernemingen ook helpen bij het voorzien in een stevige basis aan werkkapitaal, i.e. leningen die worden toegekend voor de financiering van verplichtingen in verband met de MKB-handelscyclus en die op dat gebied de noodzaak tot financiering op lange termijn weerspiegelen, kunnen ook in aanmerking komen voor EIB-financiering. De looptijd van de leningen zal tussen de 2 en 12 jaar liggen, met een maximumbedrag van 12,5 miljoen euro per lening.

Verdere gegevens:

<http://eib.europa.eu>

<http://eib.europa.eu/projects/topics/sme/index.htm>

<http://eib.europa.eu/projects/topics/sme/intermediaries/index.htm>

Voor een lijst met de financiële tussenpersonen in de Europese Unie:

<http://www.eib.org/projects/topics/sme/intermediaries/europe.htm>

Voor een lijst met de financiële tussenpersonen buiten de Europese Unie:

<http://eib.europa.eu/projects/topics/sme/outside-eu/index.htm?lang=en>

✓ Europese Progress-microfinancieringsfaciliteit

De Europese Unie heeft de nieuwe Europese Progress-microfinancieringsfaciliteit ingesteld voor de microfinanciering van kleine ondernemingen en van personen die hun baan hebben verloren en een eigen kleine onderneming willen starten.

Verdere gegevens:

<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=nl&catId=836>

http://www.eif.org/what_we_do/microfinance/progress/index.htm

U kunt zien of er in uw land al een Progress-microkredietverstrekker geselecteerd werd:

<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=983&langId=nl>

4. Steun voor de internationalisering van het MKB

Houdt u er rekening mee dat een aantal van deze programma's geen rechtstreekse financiering aan het MKB verschaffen, maar gericht zijn op intermediairs en/of de openbare autoriteiten. Daarom gaat het vaak om indirecte steun.

KANDIDAAT LANDEN EN BUURLANDEN

✓ Het instrument voor pre-toetredingssteun (IPA)

Met ingang van januari 2007 is het instrument voor pre-toetredingssteun (IPA) de opvolger van een reeks instrumenten voor kandidaat-lidstaten (PHARE, ISPA, SAPARD...). Het bestaat uit vijf verschillende componenten: ondersteuning bij transitie en institutionele opbouw; grensoverschrijdende samenwerking; regionale ontwikkeling; 'human resources'-ontwikkeling; plattelandsontwikkeling.

De begunstigde landen zijn onderverdeeld in twee categorieën:

- kandidaat-lidstaten, die in aanmerking komen voor alle vijf de componenten van IPA
- potentiële kandidaat-lidstaten in de Westelijke Balkan, die alleen in aanmerking komen voor de eerste twee componenten.

De Europese Commissie biedt indirecte financiering aan het MKB in de lidstaten die in aanmerking komen voor componenten van IPA, door de toegang tot leningen, leasing en startkapitaal in samenwerking met internationale financiële instellingen (EIB en EBRD) te vergemakkelijken. Financiële tussenpersonen in de kandidaat-lidstaten verplichten zich om SME-operaties als essentieel onderdeel van hun bedrijfsactiviteiten uit te voeren.

Ga voor een lijst met plaatselijke financiële tussenpersonen naar de volgende sites:
<http://www.ebrd.com/apply/small/index.htm>
<http://eib.europa.eu/products/loans/intermediated/index.htm>

Ga voor meer informatie over de nationale contactpunten voor elk land naar:
http://ec.europa.eu/regional_policy/funds/ipa/index_nl.htm

✓ De investeringsfaciliteit voor het nabuurschapsbeleid (NIF)

Doel van het Europese nabuurschapsbeleid, dat van start ging in 2004, is het bereiken van een unieke samenwerking met de EU-buurlanden door middel van een intensievere politieke relatie en economische integratie. In totaal profiteren er 16 lidstaten van dit beleid. De initiatieven worden gefinancierd door het ENPI (het Europese nabuurschaps- en partnerschapsinstrument). Gedurende de periode 2007-2013 bedraagt het totale budget voor dit beleid 12 miljard euro, toegekend aan individuele nationale programma's afhankelijk van hun behoeften, hun opnamecapaciteit en de invoering van overeengekomen hervormingen.

De investeringsfaciliteit voor het nabuurschapsbeleid ondersteunt onder andere de privé-sector, in het bijzonder door acties voor risicokapitaal gericht op het MKB.

Gedurende de periode 2007-2013 bedraagt het totale budget voor dit initiatief 745 miljoen euro, dat wordt aangevuld door rechtstreekse bijdragen van lidstaten en een trustfonds dat wordt beheerd door de Europese Investeringsbank.

Om van deze mogelijkheid te kunnen profiteren moet het project worden ingediend door een Europese financiële overheidsinstelling die door het NIF-bestuur als zodanig wordt erkend (bijvoorbeeld de Europese Investeringsbank of de Europese Bank voor Wederopbouw en Ontwikkeling).

Verdere gegevens:

http://ec.europa.eu/world/enp/index_en.htm

http://ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/regional-cooperation/irc/investment_en.htm

✓ **East-investment programma**

Het doel van het Europese nabuurschapsbeleid, dat van start ging in 2004, is het bereiken van een unieke samenwerking met de EU-lidstaten door middel van een intensievere politieke relatie en economische integratie. In totaal profiteren er 16 lidstaten van dit beleid. De initiatieven worden gefinancierd door het ENPI (het Europese nabuurschaps- en partnerschapsinstrument). Gedurende de periode 2007-2013 bedraagt het totale budget voor dit beleid 12 miljard euro, toegekend aan individuele nationale programma's afhankelijk van hun behoeften, hun opnamecapaciteit en de invoering van overeengekomen hervormingen.

Met een totaal budget van 7 miljoen euro voor de periode 2010-2013 is de doelstelling van het East-investment programma het ondersteunen van de economische ontwikkeling van de regio (Armenië, Azerbeidzjan, Wit-Rusland, Georgië, Moldavië en Oekraïne) en de ontwikkeling van het ondernemingsklimaat. Het programma ondersteunt MKB-bedrijven in hun internationalisatieproces door verbetering van hun netwerken en het bevorderen van hun handelsactiviteiten.

Verdere gegevens:

http://www.enpi-info.eu/maineast.php?id=315&id_type=10

http://ec.europa.eu/europeaid/work/ap/aap/2011_en.htm

✓ **EU/EBWO financieringsfaciliteit voor het MKB**

Dit programma biedt financieringsmogelijkheden voor MKB-ondernemingen in 11 landen in Centraal-Europa, waaronder EU-toetredingslanden en nieuwe lidstaten. Deze financiering wordt uitgevoerd door lokale banken, leasebedrijven en kapitaalfondsen. Het beschikbare kapitaal bedraagt 847 miljoen euro van de EBRD, met een bijdrage door de Europese Commissie van 130 miljoen euro.

Verdere gegevens:

<http://www.ebrd.com/pages/sector/financial/sme.shtml>

<http://www.ebrd.com/pages/about/policies/msme.shtml>

✓ Niet-financiële ondersteuning EBWO: TAM- en BAS-programma's

Aan de hand van TAM (Turn Around Management) en BAS (Business Advisory Services) programma's ondersteunt de EBWO het bedrijfsleven om aansluiting te vinden bij de behoeften van de markteconomie en levert de EBWO bijdragen aan de ontwikkeling van kleine en middelgrote ondernemingen. Het eerste programma is gericht op bestuurlijke en structurele veranderingen binnen ondernemingen, het verstrekken van advies door ervaren leidinggevenden. Het tweede programma ondersteunt kortetermijninitiatieven en ontwikkelt een duurzame infrastructuur voor lokale bedrijfsadviesorganisaties.

Bedrijven kunnen inschrijven door TAM/BAS rechtstreeks een aanvraagformulier toe te sturen. Dit wordt ingediend bij het managementteam, dat beslist of het project wordt goedgekeurd en de samenwerkingsvoorwaarden bepaalt.

Verdere gegevens:

<http://www.ebrd.com/pages/workingwithus/tambas.shtml>

<http://www.ebrd.com/pages/workingwithus/tambas/guide.pdf>

✓ EIB-leningen voor MKB-bedrijven in oostelijke buurlanden

In het kader van partnerschap start de EIB in 2009/2010 met SME-leningen in oostelijke buurlanden, en breidt hiermee de geografische dekking uit van haar leningen buiten de Europese Unie, de Westelijke Balkan en landen die willen toetreden.

<http://www.eib.europa.eu/about/press/2009/2009-184-eib-launches-sme-loans-for-eus-eastern-neighbours.htm> Ga voor informatie over plaatselijke tussenpersonen in de buurlanden naar de websites van de EIB:

<http://eib.europa.eu/products/loans/intermediated/index.htm>

Verdere gegevens:

<http://eib.europa.eu/about/press/2009/2009-184-eib-launches-sme-loans-for-eus-eastern-neighbours.htm>

✓ Leningen van de EIB voor KMO's in mediterrane partnerlanden (FEMIP)

FEMIP kent leningen toe aan kleine bedrijven in het Middellandse Zeegebied (Algerije, Egypte, Gaza/Westelijke Jordaanoever, Israël, Jordanië, Libanon, Marokko, Syrië en Tunesië) om de plaatselijke economische infrastructuur te versterken. De leningen worden voornamelijk via lokale bemiddelaars toegekend.

Verdere gegevens:

<http://www.eib.org/projects/regions/med/>

Voor verdere informatie betreffende samenwerking met mediterrane partnerlanden, zie Euromed website:

http://www.enpi-info.eu/indexmed.php?lang_id=450

LATIJS-AMERIKA

✓ AL-Invest IV

Doel van dit programma is het ondersteunen van de internationalisering van het MKB in Latijns-Amerika via een netwerk van ondernemers uit Europa en Latijns-Amerika die samenwerken en bijeenkomsten organiseren tussen ondernemingen die in dezelfde sector actief zijn aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. De deelnemers krijgen een programma van face-to-face bijeenkomsten die speciaal voor hen werden georganiseerd in overeenstemming met hun profiel en producten.

Het programma financiert organisaties zonder winstoogmerk zoals Kamers van Koophandel om netwerkevenementen te organiseren om de samenwerking tussen bedrijven te vergemakkelijken. AL-Invest IV (2009-2012) wordt ingevoerd door drie Latijns-Amerikaanse bedrijfsorganisaties: NAFIN, CAINCO en CNI. Ondernemingen kunnen hun voordeel halen uit een rechtstreekse deelname aan activiteiten. De organisatiekosten worden door de Europese Commissie gedragen, die een bijdrage levert aan het programma met een budget van 50 miljoen euro.

Verdere gegevens:

http://ec.europa.eu/europeaid/where/latin-america/regional-cooperation/al-invest/index_en.htm

AZIË

✓ Het programma EU Gateway

Doel van dit programma, dat loopt van 2008-2015, is het stimuleren van de introductie van Europese producten op de Japanse & Zuid-Koreaanse markt, een aanvulling vormen op en een meerwaarde bieden aan promotieactiviteiten voor de export die door individuele EU-lidstaten worden ondernomen in industriële sectoren die beschouwd worden als sectoren die veel mogelijkheden bieden in Japan en in Zuid-Korea (gezondheidszorg en medische technologie, bouw en bouwtechnologie, informatie- en communicatietechnologie, milieutechnologie en aan energie gerelateerde technologie, binnenhuisarchitectuur, het ontwerpen van mode). Er wordt indirecte steun gegeven aan de deelnemende MKB-ondernemingen door de organisatie van handelsmissies om de samenwerking te bevorderen. Daarnaast wordt er financiële en specifieke logistieke hulp gegeven.

Verdere gegevens:

<http://www.eu-gateway.eu>

✓ Programma's voor industriële samenwerking tussen EU en Japan

Dit zijn jaarlijkse programma's die open staan voor zowel grote als kleine bedrijven, met inbegrip van MKB-ondernemingen. Indirecte ondersteuning wordt geboden door het organiseren van de trainingsprogramma's in Japan, die gratis zijn en de deelnemers uit MKB-ondernemingen een toelage biedt. Momenteel lopen er 4 programma's:

- Het HRTP-programma richt zich op de ondersteuning van managers van Europese MKB-ondernemingen die nauw betrokken zijn bij de relaties die hun bedrijf heeft met Japan

om de Japanse markt te benaderen. Tijdens de periode van vijf weken die in Japan wordt doorgebracht, bestuderen de managers de Japanse taal en cultuur, ze gaan naar relevante lezingen en seminars en ze bezoeken bedrijven.

- Het DBP-programma (Distribution & Business Practices) is een 5/8-daagse missie in Japan om Europese bedrijven te helpen bij het verwerven van praktisch inzicht in het Japanse distributiesysteem.
- Het FDI-programma (Foreign Direct Investment) is een 5-daagse missie in Japan die EU-deelnemers praktisch inzicht verschaft in hoe EU-bedrijven voordeel kunnen hebben van het Japanse FDI-beleid voor het opzetten of uitbreiden van zaken in Japan door plaatselijke bedrijfsmiddelen te verwerven.
- Het WCM-programma (World Class Manufacturing) is een intensieve 5/8-daagse missie in Japan gericht op verbetering van productiviteit en kostenverminderingen in de productiesector en omvat bezoeken aan enkele van de meest geavanceerde fabrieken ter wereld.

Verdere gegevens:

<http://www.eu-japan.eu/global/business-training.html> - (pagina ook beschikbaar in Japans)

✓ **China**

-Understanding China

Een opleidingsprogramma georganiseerd door Eurochambres en andere belanghebbenden en medegefinancierd door de Europese Commissie. Met dit programma worden Europese beroepsorganisaties opgeleid om Europese ondernemingen te helpen meer inzicht te krijgen in de Chinese economie en hun concurrentievermogen op de Chinese markt te verhogen.

Verdere gegevens: <http://www.understandingchina.eu/>

- EU-China uitwisselings- en opleidingsprogramma voor managers

Het programma biedt opleidingen voor Chinese en Europese managers op het vlak van talen, bedrijfscultuur en gebruiken van het andere continent.

Verdere gegevens: http://www.metp.net.cn/metp3/english/index_asp_ColumnId=271

Voor informatie over mogelijkheden in andere geografische gebieden en landen kunt u kijken op de website van EuropeAid, de Dienst voor Samenwerking van de Europese Unie.

http://ec.europa.eu/comm/europeaid/projects/index_nl.htm

Uitnodiging tot het indienen van projectvoorstellen

Op haar website publiceert **EuropeAid**, de Dienst voor Samenwerking van de Europese Unie, **aanbestedingen en uitnodigingen tot het indienen van projectvoorstellen** voor programma's van landen buiten de EU. Voor sommige van deze programma's kan het MKB zich ook inschrijven.

Verdere gegevens:

<https://webgate.ec.europa.eu/europeaid/online-services/index.cfm?do=publi.welcome>

5. Waar kunt u plaatselijke hulp vinden?

✓ Het Enterprise Europe Network

Het Enterprise Europe Network is het grootste Europese netwerk op het gebied van bedrijfsondersteuning en innovatie en levert geïntegreerde diensten van hoge kwaliteit voor hulp aan het MKB. De missie van het netwerk bestaat uit het aanleveren van geïntegreerde informatie, bedrijfssamenwerking, innovatie en diensten voor de uitwisseling van technologie ter ondersteuning van kleine bedrijven en innovatieve ondernemingen en organisaties binnen het MKB.

De belangrijkste activiteiten van het netwerk zijn het aanleveren van informatie aan ondernemingen betreffende EU-kwesties wetgeving, EU initiatieven, mogelijkheden voor financiering en het doorsturen van feedback vanuit het MKB naar de Commissie, om er zeker van te zijn dat toekomstige wetgeving beantwoordt aan de behoeftes van het MKB. De leden van het netwerk hebben uitgebreide ervaring op gebieden die van speciaal belang zijn voor bedrijven, zoals: openbare aankoop, bedrijfssamenwerking, financiering, innovatie, uitwisseling van technologie, intellectuele eigendomsrechten, marktonderzoek en Europese wetgeving. De leden van het netwerk helpen bedrijven bovendien bij het inschrijven voor Commissieprojecten en bij het voldoen aan administratieve formaliteiten. Zij hebben directe toegang tot de Europese Commissie en worden ondersteund door het toegewijde personeel van het Uitvoerend Agentschap voor concurrentievermogen en innovatie in Brussel, die hen assisteren bij het beantwoorden van de meeste complexe vragen.

Er wordt ook informatie aan bedrijven verschaft door sensibiliseringsactiviteiten (deelname aan beurzen, organisatie van seminars, lezingen, workshops...) en door een reeks publicaties die in de plaatselijke talen worden aangeboden (gidsen, nieuwsbrieven, websites...).

Het Enterprise Europe Network ondersteunt innovatie ook door het aanbieden van makelaarsdiensten voor de uitwisseling van technologie en kennis. Bovendien ondersteunt het activiteiten voor het opbouwen van partnerschappen tussen diverse innovatieve actoren en is het betrokken bij het verspreiden van informatie over innovatie en bij het gebruikmaken van op onderzoek gebaseerde technologieën. Zij beheren een databank met meer dan 12.000 aanbiedingen en aanvragen voor technologische en commerciële samenwerking.

Ongeacht het stadium waarin een bedrijf zich bevindt in de conjunctuurcyclus of op welk niveau het bekend is met Europese aangelegenheden, het Enterprise Europe Network kan uitkomst bieden. Het helpt bedrijven bij het gebruikmaken van zakelijke kansen en brengt hen door middel van partners in 48 landen in aanraking met Europese en internationale markten. Het Enterprise Europe Network heeft ongeveer 600 kantoren verspreid over heel Europa en in derde landen. Hieronder vallen alle lidstaten van de EU, kandidaat-lidstaten, landen geassocieerd met het concurrentievermogen en innovatieprogramma, leden van het Europese economische

gebied, landen binnen het Europees nabuurschapsbeleid, en landen in belangrijke markten zoals China, Rusland, Zuid-Korea, Mexico en de Verenigde Staten.

Verdere gegevens: <http://ec.europa.eu/enterprise-europe-network>

Uw lokaal kantoor van het Enterprise Europe Network kan u vinden op:

<http://www.enterprise-europe-network.ec.europa.eu/about/branches>

✓ **EU Externe bedrijven centra**

Europees bedrijven- en technologiecentrum in India

Het Centrum assisteert de wetenschappelijke, de onderzoek- en de bedrijfs wereld in Europa en India, genereert nieuwe zakelijke opportuniteiten en technologie transfers en promoot schone Europese technologieën in India.

Verdere gegevens: <http://www.ebtc.eu/>

The EU SME Centre in China

Het EU Centrum ter ondersteuning van Europese MKB, gefinancierd door de EU (€5 miljoen), voorziet informatie, advies, training en matchmaking activiteiten voor Europese bedrijven die wensen te exporteren of investeringen plannen in de Chinese markt.

Verdere gegevens:

http://ec.europa.eu/delegations/china/documents/projects/eu_sme_centre.pdf

<http://www.eusmecentre.org.cn>

Andere informatiebronnen

MKB-portal: Via dit portaal hebt u toegang tot alle informatie van de EU over en voor MKB's/KMO's, van praktisch advies tot beleidskwesties en van lokale contactpunten tot netwerklinks

http://ec.europa.eu/small-business/index_nl.htm

Uw Europa Bedrijfsleven: dit portaal geeft personen en bedrijven praktische informatie over hun rechten en mogelijkheden in de EU in haar geheel en in de individuele lidstaten: http://ec.europa.eu/youreurope/business/index_nl.htm

De database van “**Opdrachten en subsidies**” op de “*Europa*”-website geeft een overzicht van alle EU-programma's en instrumenten: http://ec.europa.eu/contracts_grants/index_nl.htm

TED, tenders electronic daily: database van overheidsopdrachten die gepubliceerd worden in het Publicatieblad van de Europese Unie: <http://ted.europa.eu/>

Directoraat-Generaal Ondernemingen en Industrie – Europese Commissie:

http://ec.europa.eu/enterprise/index_en.htm

Disclaimer

De Europese Commissie kan geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid aanvaarden voor de informatie in dit document. Reproductie is alleen toegestaan met bronvermelding.